

LOODUSKAITSELIIKUMISED KUI EESTLUSE HOID

Konverents „90 aastat Eesti elu“ 5. mail 2018

Juhan TELGMAA, Eesti Looduskaitse Selts

Looduskaitse seostamine mingi riigi, rahvuse või rahvuslusega näib meelevaldne. Piirid looduses kulgevad vaid mõnel harval juhul mööda riikide või rahvuste piire. Lind lendab, kus toidu ja pesapaiga leiab, seeme kandub, kuhu tuul viib. Ajalugu tõendab, et eestluse hoidmisega on selline seostamine siiski õigustatud.

Eestlus tähendab eesti rahvuslust, eestimeelsust. Hoida rahvuslust tähendab hoida just meie rahvuslikku ja kultuurilist eripära. Siin ei tohi lasta mõistetel hajuda. Praegu räägitakse üha valjemalt rahvastikupoliitikast – välja- ja sisserändest, siin elavate rahvaste iibest. Tegelikult peaks teravik olema suunatud rahvuspoliitikale. Meie mure ja põhiseaduslik hool on Eesti rahvuse kestmine. Rahvastik nii mõnusal maal nagu Eesti ei kao kuhugi. Ohus on selle rahvastiku osa -- väike rahvakild maailmas, meie, eestlased. See tähendab ka globaalset vastutust, sest mitmekesisus on see, mis tagab eluvõime. Kaob eestlane, kaob osa mitmekesisusest maailmas.

Pole kindel, kas esimesed ühiskondlikud looduskaitseliikumised just nii arutlesid. Küllap olid esiplaanil emotsionaalsed ja praktilised kaalutlused, tõdemine, et kõige eest peame tänama loodust, kuid loodus on haavatav. Haavad loodust, haavad ennast. Loodus oma igaveses ringkäigus ja korduvuses andis kindlustunde, sisendas hingerahu. Suurmees Jaan EILART ütles väga lihtsalt: „*Loodus ise oma pidevas uuenemises, jätkuvuses, sünni ja surma loomulikkuses sisendab meisse optimismi*“.

Natuke ajaloo. Teame, et päris alguses lõi Jumal taeva ja maa. Ja maa oli tühi ning paljas ja pimedus oli sügavuse peal ja Jumala Vaim oli lehvimas vee kohal. Siis lõi Jumal valguse ja õige pea kattus Maa rikkaliku ja mitmekesise eluga, varsti oli platsis inimene, kelle mõistus tõi ja toob loodusele nii kaitset kui hukatust.

Looduskaitse Eestis on päris pika eaga. Kõige esimene looduskaitsealine dokument pärineb 1297. a 17.-st juunist, kui reglementeeriti metsakasutus Tallinna lahe saartel. Sellele dokumendile pani allkirja Taani kuningas Erik VI Menved. Ökoloogilised kaalutlused tal vaevalt esiplaanil olid, ikka hool oma vara säilimise eest. See oli võimu üksikakt, millest organiseeritud ühiskondliku looduskaitseliikumiseni läks veel kuussada aastat. Kuni üks tubli mees, Aristokli Hrebtov nimeks, koolide inspektor ametiks, asutas aastal 1913 Saaremaa Loodusearmastajate Seltsi, kolm aastat pärast esimese looduskaitseala asutamist Eestis, samuti Saaremaal. Aastal 1930 tekkis Saarte Looduskaitse Selts. Seda ja tänase konverentsi peategelast silmas pidades võiks siit järeldada teatud ettemääratust. Küllap oli ka Jumalal mingi plaan, et ta taevakivi just Saaremaale Kaali kukutas.

Ajaloo keerdkäigud tekitasid tüki tühja maad, kuni Jaan Eilart asutas aastal 1958 Tartu Üliõpilaste Looduskaitse Ringi, esimese omataolise NSVL-s. Jah, on veel väga soliidne Eesti

Loodusuurijate Selts aastast 1853. See on akadeemiline ühendus, keskendudes teaduslikule tegevusele, vaatlustöödele, andmete kogumisele jms. Ühenduseks, mis koondaks huvilisi erinevatelt elualadelt, see pole. ELUS-i roll looduskaitsele teadusliku aluse loomisel, selle propageerimisel ja selle mõju pinna kujunemisele kodanikuühenduste tekkeks oli muidugi väga oluline.

Jõudsimegi aastasse 1966, kui sündis Eesti Looduskaitse Selts – kodanike vabatahtlik mittepoliitiline looduse ja rahvuskultuuri kaitsele suunatud ühendus. Seda oludes, kus kodanikuühiskonda või selle ehituskive -- kodanikuühendusi polnud olemaski.

Kuidas sai selles ajas siiski sündida ELKS? Oli kaks peamist tegurit. Esiteks oli saabunud hruštšovi sula, mis jätkus brežnevi-aja algusaastate Nõukogude riigi sise- ja välispoliitika liberaliseerimisega. Hirm vajus tagaplaanile, ühiskonnas tõusid lootused. Teiseks olid TRÜ ja EPA selleks ajaks välja lasknud sadasid loodusetundjaid, kes olid olulistel postidel metsanduses, põllumajanduses, kõikidel võimutasanditel üle maa. Eriti tähtis oli, et võimekad isikud, kelle paleuseks oli Eesti ja tema rahvas, olid jõudnud ENSV kõrgeimatesse võimukoridoridesse, nn nomenklatuuri hulka. Kõik need inimesed ootasid vaid sarvehüüdu, et koguneda. Paari aastaga kasvas ELKS liikmeskond üle 20 000. ELKS sai tuule tiibadesse, sest oli ühiskondlik ootus ja võimekad eestvedajad, kes sõnastasid üldarusaadavad eesmärgid, rakendasid otstarbeka organisatsioonimudeli, suutsid ära kasutada kõik võimalused, mida see aeg avas.

Kõnes ELKS 40-ndal sünnipäeval iseloomustas Jaan Kaplinski seda aega nii:

„On väga tähelepanuväärne, kuidas olude muutudes ka sellesama nomenklatuurini jõudis kristalliseerumine, kuidas haritlaskonnast, aga mitte ainult haritlaskonnast, alanud iseorganiseerumine haaras kaasa inimesed nagu Edgar Tõnurist ELKS põhiteene kõiges selles keerulises iseorganiseerumisliikumises ongi see, et siin leidsid ühise pinna väga erinevate valdkondade inimesed, keda ühendasid kaks suurt ideed: looduskaitse ja kultuurikaitse. ELKS ... oli ju tegelikult võimatu võimalikuks saamine, rahvusliku organisatsiooni tekkimine stagneeruvus Nõukogude Eestis. Aga ta tekkis, tekkis selletõttu, et oli vajadus, et olid inimesed, kes sellest aru said ja kes suutsid panna kõik oma talendid, mõnikord ennastalgavalt, käiku ja tegid asja ära. Tegid ära asja, mis on elav ja säilinud tänapäevani“.

Arnold Rüütel, tol ajal sovhoosi direktor, meenutab: *„Olin ELKSi loomise juures. Seltsi loomise ajendiks sai mure maavarade ja muude loodusressursside arutu kasutamise pärast. Põlevkivi tootmine aina kasvas ning Kirde-Eesti oli aherainemägedest kerkivat suitsu ja vingu täis. Hiljem said tähtsaks ülemäärased maaparandustööd ja fosforiidi kaevandamine“.*

ELKSi juhiks ei saanud kohe Jaan Eilart. Isik, kelle isa oli olnud Omakaitstes ja selle eest Siberisse saadetud, ei saanud olla väga esiplaanil. Teda oleks iga kell võidud dissidendiks kuulutada ja vangki saata. Ka ELKSiga oleks siis olnud kiire lõpp. Eilart ei saanud endale lubada mingit avalikku vastuseisu võimudele. Võimalus tulemusi saavutada oli teha kõike sellesama võimu kätega. Ja need käed olid olemas. Algusaastail oli ELKS esimees Edgar

Tõnurist (osariigi asepeaminister tänapäevases mõistes), reaktsiooni uue tõusulaine ajal, kui valitses Karl Vaino, aastatel 1981 – 1988 Arnold Rüütel (osariigi president tänapäevase paralleelina). Mõlemad katsid Eilarti seljatagust ja tagasid talle võimaluse tegutseda. Eilart omalt poolt andis vajaliku looduskaitse teabe ja korraldas üldrahvaliku toetuse. Viimast oli väga vaja juba sellepärast, et polnud veel olemas looduskaitsestandardeid, millele toetuda.

Pidevalt rippusid Eesti kohal üleliidulise röövmajanduse pealetungist tulenevad ohud. Need oleks kaasa toonud võõra rahva tohutu sisserände, oleks suure osa Eestist elamiskõlbmatuks muutnud. Tõrjumiseks polnud muud argumenti kui ulatuslikud keskkonnaohud, mis olid nõ nähtavad palja silmaga. Tol ajal ei saanud ju toetuda sotsiaalmajanduslikele argumentidele, rääkida ohust eestlusele oleks olnud ülim ketserlus. Suuremad ohud läks korda maandada. See oli raske võitlus. Kaevanduste pealtungi ja sellega kaasneva võõra rahva peatamiseks oli vaja asutada NSVL esimene rahvuspark, mis oli muidugi omaette karm ja riskantne epopöa. Oma rahva väärikustunde hoidmiseks tehti palju. Seati sisse rahvussümbolid rukkilill ja suitsupääsuke, püstitati sajad mälestusmärgid Eesti kultuuritegelastele, kelle austamine polnud soositud, või kes olid lausa põlu all.

On selge, et sel ajajärgul oli ELKSi kui ainsa avaliku looduskaitseühenduse esimene hool pigem rahvuse eluruumi ja rahvuskultuuri kaitse, kasutades selleks vahendina loodushoidu.

Tuleme tänapäeva. Looduskaitseliikumisel pole enam vaja karta repressioone. Samas on käes kõigile teada uued ohud, mis tulenevad rahavõimu laiutamisest ja mille tasakaalustamiseks napib tänapäeva nn. nomenklatuuril nii kompetentsust kui taht, vastutustundest rääkimata. Seega on kodanike looduskaitseliikumisel vara püssi põõsasse visata.

Oma riik avas igaühele võimaluse ühineda selliseid eesmärke kandvate ühenduste ümber, millega hing ihkas tegeleda. Nii eraldusid ka ELKSist paljud liikmed, et asutada uusi, kitsamalt keskendunud ühendusi. Üldjuhul toimetavad nad oma valdkonnas paremini, kui seda oleks suutnud kõiki valdkondi kattev ühendus. Nende tegevus on tugi eestluse säilimisele ka siis, kui nad ise seda ei deklareerigi.

Looduskaitseliikumisest täna pole kerge ülevaadet saada. Vihmavarju, mis kõiki ühendusi kataks, pole olemas. Pole ka eeldusi selle tekkeks. Ühendusi, mille põhikirjas on keskkonna- või looduskaitse, on Eestis kõvasti üle 100. Suurem osa neist mingit mõju ei oma. Kindlasti on kõigi tähelepanu alla jõudnud aga paljud mingi paikkonna või nähtuse pärast alarmi tõstvad, sageli ajutised ühendused. Need pole suurearvulised, kuid on häälekad, suutelised skandaali tekitama ja paistavad seetõttu silma. Üldjuhul ajavadki nad õiget asja. Muidugi on paljudel juhtudel looduskaitse kattevarjuks mingitele teistele huvidele, näiteks kinnisvara väärtuse langus üldvajalike arenduste tõttu. Kõige sagedasem on põhjendatud mure riigi või eraettevõtjate hoolimatute plaanide pärast. Sedalaadi surve on just viimasel ajal eriti küüniline, vahendite valikut ei piira eetika.

Vaatame ka laiemat skaalat. Mis suundumused domineerivad täna Euroopa loodushoius? Kindlasti tunnetatakse loodusvarade teravnevat nappust, ollakse tõsisel mures kliima

soojenemise pärast. Valgustatud maailm mõistab, et lõputul kasvul pole tulevikku. Suund tuleb võtta ökosotsiaalsele majandusmudelile, ühiskonna kogukondlikule ülesehitusele. Väike on ilus. Seda mõtet on aastakümneid levitanud Rooma Klubi ja viimase aja esinemistes veenvalt meil Rein Einasto.

Looduskaitseliikumised Euroopas, ja ELKS võib end õigustatult selle osaks pidada, tahavad teha Euroopast rohelisema ühiskonna. Roheline võib tähendada ka midagi poolenisti küpsset. Ei, see on täiesti küps mõistmine, et kõik ühiskonna eluavaldused sõltuvad lõppkokkuvõttes loodusest ehk täpsemalt ökosüsteemidest. Samas peab ühiskond ka looduse hüvede kasutamises tunnistama õiglust, humanistlikel väärtustel põhinevat pluralismi.

See kõik on endastmõistetav loodus- ja tehnikateadlastele. Neile on selge, et looduseadusi pole võimalik üle kavaldada. Kahjuks on selles raske veenda poliitikud. Nii näemegi hulka häid plaane ja arengukavasid nii Euroopa Liidu kui iga liikmesriigi mastaabis, millel on ühine sarnasus – neis püstitatud eesmärgid saavutatakse väga harva.

Kodanike looduskaitseliikumised pole sellega muidugi rahul. Need püüavad tekitada ja kasvatada tahet viia ellu õigeid asju, veenda poliitikuid, et toetuda tuleb teadusele. Selleks, et midagi muuta, pead kõigepealt teadma, mis see on, mida tahad muuta ja prognoosida, kuhu muutused viivad. Kahjuks juhivad poliitikuid huvid, mitte teadmine. Selline on tänane reaalsus mitte ainult Eestis ja sellega looduskaitseliikumised ka arvestavad. Kui kana katusel ei saa, siis tuleb võtta varblane pihku. Siis järgmine varblane ja järgmine. Ka integraal annab kokku midagi suurt, kuigi iga tema osis on lõputupisike.

Seos rahvuslike väärtuste hoidmisega pole kõige selle juures sõnastatud, küll aga on sisuline seos tugev. Kui rahvusel pole head elukeskkonda, pole soodsat eluruumi, kuhu mahtuda füüsiliselt kõigi oma eluavaldustega ja kus toita oma vaimu, see hääbub. Tahan rõhutada, et Euroopa poolt selline oht ei lähtu, küll aga peame väga valvel olema, et ükski suurejooneline kahjulik avantüür meie oma kodus läbi ei läheks. Sellised ohud ripuvad väga konkreetselt pea kohal.

ELKS-i kui looduskaitse- ja rahvusliku kultuuriliikumise pürgimused tulenevad meie, siia saali kogunenute põlvkonna, maailmavaatest. Ühtlasi tuleb siit ka mõtlemise koht – kas see kõik läheb samavõrd korda ka tänasele põlvkonnale. Mul on käepärast üks väljavõte Tuuli Stewarti rahvastikupoliitika ettekandest. Ta pidi kasutama peamiselt USA mudelit, aga sarnasus Eestiga tundub ilmne. Tema käsitlus toetub kaheksa põlvkonna eristamisele möödunud sajandi algusest tänaseni. Praegu oleme jõudnud nn Z-põlvkonnani, kuid kõige aktiivsemas eas on Y-põlvkond. Nad on täna 25- kuni 40-aastased, seega kõige tähtsamate otsustajate hulka juba jõudnud või peagi jõudmas.

Agaga kõigepealt põlvkonnast, mis on täna siin saalis kõige esindatum. See on nn. sõjajärgne kohort, 70- kuni 90-aastased. Sellel põlvkonnal olid head võimalused end üles töötada ja polnud raske saada hea haridus. Materiaalses elus läks sõja järel kõik ülesmäge. Hiljem, kui aineolukord paranes, sai rõhuvamaks vaimne surutis, ideoloogiline surve, külma sõja õhkkond, tuumasõja oht jms, mida võimudel oli hea ära kasutada ükskõik mille õigustamiseks.

See sõjajärgne põlvkond väärtustab kindlustunnet, ettearvatavat ja inimlikku elukeskkonda, heade inimsuhete kõrval loodust ja rahvuslikkust, mis oli pikka aega erilise surve all.

Y-põlvkonda võib iseloomustada nii:

Nad hoolivad vähe nn peavoolu-infost, on vähe mõjutatavad klassikalisest reklaamist ja turundusest, sh poliitilisest demagoogiast. Nad on kasvanud selle sees ja näevad seda läbi. Neil on oma info- ja suhtluskanalid ning globaalne suhtlusring. Nad on heaolutasandil, mis on rahuldav ja mugav ning mille ühiskond peab neile endastmõistetavalt kindlustama. Haridus käib alla, kuna ei osutu healuks enam nii vajalikuks kui varem. Suur osa neist pärineb poolikust perekonnast, mistõttu ka pereväärtused on teisenenud. Nad ei tunne vajadust klammerduda oma keele ja vanematekodu külge. Linlik eluviis lahjendab loodustunnetust. Loodus kui iseväärtus jääb millekski järjest abstraktsemaks. On vabadus minna kuhu tahes, kui Eestis asi hapuks läheb. Lai maailm on lahti, Eesti on taandunud täpiks gloobusel.

Paljud sellest Y-põlvkonnast ütlevad meile: mis te muretsete selle Eesti pärast, maailmas on kõike küll! Aga meie muretseme, sest meil on meie väärtushinnangud. Muretseme ka selle pärast, et me näeme kaugemale ja mõistame, et selline maailmatunnetus viib Eesti hääbumisele. See on üks seletusi, miks tänapäeval meie põlvkonda vähe mõistetakse, miks meid ei kuulata piisavalt, miks valitsus meie nõu ei taha, miks meie aegades sedastunud mõtteid ajalehed ei avalda. See on ka üks põhjus miks meie ühingutest ei vaimustu noored. Ja nii on vähenenud paratamatult ka looduskaitsete kodanikuliikumiste roll rahva innustamisel ja koos hoidmisel.

Rääkisin vähe otseselt Arnold Rütli osast looduskaitseliikumises, kuigi tänane konverents seda eeldanuks. Teame ju, et ta oli mõjukas osaline kõiges eeltoodus. Arnold Rütli on looduse hea hoidja eeskujuks ka oma kodus ja oma elus. Minge talle külla ja te näete seda. Ta on seniajani osaline ELKS vaimuse hoidmisel. Ta on olnud pikka aega kõige olulisemate riiklike otsustuste kujundaja. Aeg ei andnud talle suuri võimalusi head teha, aga andis võimalused hoida ära ülisuured kahjud. Selles on tema isiklik osa hindamatu. Kaugeltki igapäev poleks selleks jätkunud ei eetilist selgroogu, mõistust, teadmisi, riskivalmidust, kokkumatust ega visadust.

Lubage mul anda järele kiusatusele ja tuua paar episoodi, mis on Arnold Rütli üsnagi iseloomulikud. Selliseid võiks ilmselt valida kümneid:

Eesti oma rahatähtede kujundamisel oli suur osa Jaan Eilartil. Teame kõik, kes on ja mis motiivid on Eesti kroonidel. 1990. aasta 19. märtsi õhtupoolikul kirjutas Jaan Eilart koos Eesti Panga asjameestega rahakavanditele alla. Otsus oli tarvis kusagil kiiresti ka kinnitada. Loomulikult valitsuses, aga selle juures oli õhus üks tõrge, peatne valitsuse vahetus. Eilart meenutab: „Ütlesin Toomele, et kui tuua sinu juurde, siis on sinu ministrid kõik nii targad ja hakkavad ütleva, et seda võiks niimoodi ja seda naamoodi teha. Kui aga hakata uuesti tegema, siis ei jõua enne uut valitsust. Toome oli päri ja ütles, räägi Arnoga. Rääkisingi Arnold Rütliga, veerand tunniga olid kavandid kinnitatud.“

Teine episood on hiljutine ja seondub Katalooniaga. Mõni nädal pärast iseseisvuse otsustamist nende parlamendis läks jutuks ühe katalaanist kolleegiga. Ta oli asjade käigust löödud. Mäletate, kuidas Madridi keskvalitsus küsis mitu ja mitu korda, et mis seis nüüd siis on, kas katalaanid ikka kuulutasid iseseisvuse välja. Selget vastust ei tulnudki. Eestvedaja põgenes hoopis Brüsselisse. Kirjeldasin talle siis, kuidas asjad meie juures käisid. Kohe peale suveräänsusdeklaratsiooni vastuvõtmist läks meie kõige esimene mees otse kurjuse pessa ja seisis seal sortside keskel vankumata kogu maailma silme all. Mitte kellelgi ei tekkinud kahtlust, kas Eesti otsus on kindel või mitte. Selle peale ütles mu kolleeg kibeda kahetsusega: ei olnud neil õiget meest õigel ajal õiges kohas ja ajalugu jäigi tegemata. Meil oli selline mees!

Tänapäeval konverentsil on õigustatud küsida, kust tulevad sellised inimesed nagu Arnold Rüütel. Mul on kasutada hea paralleel oma emaga. Ka tema elu esimesed aastakümned kulgesid talus rasket tööd tehes. See andis arusaamise looduse võimust, süstis verre aukartuse elava looduse ees, sisendas austuse töö ja kaasinimeste vastu. Füüsiline töö ja tervislik toit andsid tugeva põhja kogu eluks. Jumalast antud ergas mõistus lubas tõusta talust kirjatöö tegijaks. Ta läks ära, kui oli elanud 105 aastat tervena, hea mälu ja selge mõistuse juures. Arnold Rüütli tee algus oli sarnane. Lisaks sai temast juba noore mehena vana merekaru, mis lisas veelgi vintskust. See on vundament, millele saab ehitada pika ea ja suure isiksuse. Aga ehitama peab mees ennast ise. Seda on Arnold Rüütel teinud.